KANUN-I OSMANÎ MEFHÛM-I DEFTER-İ HÂKANÎ

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

BİR KAÇ SÖZ

Osmanlı devletinin kuvvetli teşkilâtını anlayabilmek için onun devamlı ömrünün temel taşı olan kanunlarını tetkik etmek îcabeder. Bu devletin üç buçuk asır mütemadiyen genişlemesi, zamanına ve ihtiyacına göre konulan üstün kanunlarla vukua geldiği gibi daha sonra görülen düşüş hali de muasırı olan devletler gibi yeni ihtiyaca göre yeni kanunlar konulmamasından ve hatta eski kanunların bile bozulmuş olmasından ileri gelmiştir; bundan dolayı Osmanlıların yükseliş devrindeki kanunnamelerinin incelenmesi bu devletin süratle ilerleyişinin sebeplerini göstermesi itibariyle tetkika şayandır.

Osmanlı kanunnâmelerinin tetkikine ehemmiyet verilmek hususundaki anlayış, bundan otuz beş kırk sene evvel başlamış ve bu kanunnamelerden bazıları *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* ile *Millî Tetebbular Mecmuası*'nda neşredilmiş ise de daha sonra muhtelif manialar sebebiyle bunun devamına imkân olamamıştır; fakat bundan sonra bu devletin bütün şubelerine ait teşkilât bakımından mevcut kanun namelerin izahlı surette ve seri halinde neşri zarurî ve millî tarihimiz bakımından da çok faydalıdır.

Bu defa 1951 Eylülünde *İstanbul*'da toplanacak olan XXII. Milletlerarası Şarkiyatçılar Kongresi münasebetiyle bu kongreye ithaf edilmek üzere Kurumumuzun neşir vasıtası olan *Belleten*, fevkalâde olarak çıkacaktır. Bu kongreye davet edilmiş olan değerli müdekkik ve mütehassıslara takdim edilecek olan *Belleten*'de şimdiye kadar neşredilmemiş ve belki bir çoklarınca bilinmemiş olan bir kanunnâmemizin yayınlanmasını münasip gördüm ve bunun misafirlerimize naçizâne takdim edilecek ve hüsn-i kabul görecek bir hediye olabileceğini düşündüm.

Kıymetli devlet adamlarından reisülküttab Avni Ömer Efendi tarafından muhtasar surette kaleme alınarak IV. Sultan Murad'a takdim edilen *Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hâkanî* isimli olan bu eserin bir nüshası Ragıb Paşa kütüphanesinde bulunup aynı eserin

istinsah edilmiş olan bir nüshası da kendi kütüphanemdedir. Kanunnâme o tarihte Osmanlı hududları içindeki arazinin taksimatı ile ne gibi hizmetlere tahsis edilmiş olduğunu muhtasar fakat herkesin anlayabileceği faydalı bir şekilde göstermesi îtibariyle mühimdir.

Avni Ömer Efendi'nin elimizdeki kanunnâmesinin istinsah edilmiş nüshasının tarihi 1051 Şevval/1642 Ocaktır; bunun daha kendi hayatında yazıldığına göre kendisine ait olması hatıra gelir ise de içindeki bazı imlâ hataları ve ibare düşüklükleri sebebiyle Avni Ömer Efendi'nin nüshası olmaması muhtemeldir; bununla beraber müellifin şahsına ait olmasa bile en eski bir nüshadır. Kanunnâmenin diğer bir nüshasını ben henüz görmedim. *Belleten*'de neşredildikten sonra görenler olursa mukayeseli bir surette müstakil olarak basılması mümkün olabilir. Kanunnâme küçük kıtada kırk altı varaktır.

AVNİ ÖMER EFENDİ KİMDİR

Kanunnâmeyi kaleme almış olan Avni Ömer Efendi'nin şimdilik etraflı bir terceme-i halini elde edemedim; fakat aşağıdaki kısa hal tercemesi ile kanunnâmesi, değerli bir devlet adamı olduğunu gösteriyor. Eserin mukaddimesi münşiyâne olduğu gibi Avni Ömer Efendi'nin aynı zamanda şair olduğu da görülüyor.

Eserinin mukaddimesinde :

Elâ ey şehriyâr-ı rub'-ı meskûn — Saadet ola herdem sâna makrun
Muînin ola daim lutf-ı yezdan — Zâhirin himmet-i merdan-ı irfan
Bulup ilm ü amel devrinde revnak — Muînin ola dâim hazret-i hak
Beraber olmasın âlimle cahil — Ayakta kalmasun her merd-i kâmil
Zebun olmâya herdem ilm ü irfan — Anın ehline lûtfet eyle ihsan
Değildir marifet gayre muâdil — Bunun ehli değil gayre mümâsil
Serir-i saltanatta kâmkâr ol — Cihan durdukça dur dünyada var ol

mesnevisiyle pâdişaha dua ediyor.

Avni Ömer Efendi, divan hizmetinde yetişmiş ve reisülküttaplığa kadar çıkmıştır. Tahminime göre bu kanunnâmesini defteremini bulunduğu sırada tertip etmiş olacak; defteremini olduğuna dair elimizde bir kayıt yok ise de vukufi îtibariyle öyle zannediyorum.

Avni Ömer Efendi'nin babasının adının Mustafa olduğunu 1062 H./1652 M.de *İstanbul*'da *Kabataş*'da yaptırmış olduğu camiinin vakfiyesinden anlaşılıyor; bu vakfiyede :

"Hâlâ nişancılık payesiyle mütekait reis-i erbâb-ı irfan, hâce-i cihân-ı meâni ve beyan ve münşi-i bi-müdani, sani-i Bedi-i Hemedânî Avni Ömer ibn Mustafa Ağa..." denilerek kendisinin nişancılık payesiyle reisülküttaplıkdan mütekaid ve yüksek dereceli kalem sahibi bir zat olduğu anlaşılıyor. *Sicill-i Osmanî*'de IV. Murad zamanında ve *Sefinet-ür-rüesa* ile *Tezkiret-ül-hattatîn*'de Sultan İbrahim devrinde reisülküttab bulunduğu yazılıdır[1]. Vakfiyesinde *Kabataş*'da bir cami ile bir de mektep yaptırmış olduğu görülüyor[2]. Müstakimzade'nin *Tezkiret-ül-hattatîn* isimli eserine göre sülüs ve nesih yazısı güzel olup tarikat arkadaşı Tophaneli Mahmud Efendi ile birlikte Sahib namiyle maruf İmam Mehmed Efendi'den yazı meşk etmişlerdir[3].

Avni Ömer Efendi, Halvetiye tarikati ulularından Cihangirî Hasan Efendi'ye intisap etmiş olup cami ve mektebini de onun yakınında yaptırmıştır. *Sefinet-ür-rüesa*'ya göre 1070 H./1659 M.de vefat ederek *Kabataş*'daki camiinin mihrabı önüne defnedilmiştir.

Avni Ömer Efendi'nin kanunnâmesinin ileride elde edilecek bir nüshasiyle mukayeseli surette bastırılması mukarrer olduğu için eserin bir kısım mukaddimesini çıkarmak suretiyle aynen neşrediyorum. Kanunnâmede bazı izah edilmesi icabeden noktalar not olarak gösterilmiştir.

[1] *Sicill-i Osmanî* c. 3, s. 586 ve *Sefinet-ür-rüesa* s. 35 ve *Tezkiret-ül-Hattatîn* s. 348.

[2] *Sefinet-ür-rüesa* ve *Tezkiret-ül-Hattatîn*. *Sicill-i Osmanî* cami ve medreseden bahsediyorsa da medresesi olmayıp cami kapısının üzerinde mektebi vardı.

[3] *Tezkiret-ül-Hattatîn* s. 348 ve 512'de Tophaneli Mahmud Efendi'nin hal tercümesi.

[4] *Tezkiret-ül-Hattatîn* s. 348. Cihangirî Hasan Efendi aslen Harputlu'dur. Halvetiye tarikati ulularından Ramazan Efendi'nin halifesi Bursalı Yakup Efendi'den hilâfet almış 1068 H./1868 M. de *İstanbul*'a gelerek Cihangir camii avlusunda bir tekke yaptırmış ve fazl ve irfanı sayesinde az zamanda büyük hürmet görmüştür. Zikirde *Cihangir usulü* denilen bir zikir tarzını bu zat ihdas etmiştir. 1074 H./1663 M. de doksan yaşına yakın vefat etti. (*Vefeyat-ı Ayvansarayî Hüseyin* ve *Hadikat-ül-Cevami*, c. 2, s. 86).

KANUNNÂMENİN MUKADDİMESİNDEN

"... Saadetlû ve kerametlû pâdişahımızın deryây-ı kulzum-i ihsan ü atâları ve yem-i muhit-i cud ve beyanına bilkuvve imkân yoktur. Esnaf-ı beraya ve ümem, hân ü neval ve nimetinden merzuk ve mugtenim olup hüddam-ı atebe-i aliyye-i şâhane ve ibâd-ı mevhibet mûtad-ı pâdişahâneleri vezaifine bir günde mebzul olan emval hesabında hurde bin-i akl ü bal âiz ve lâldir. لازالت سلطنته مسلسلة الى يوم يبعثون ولا برحت احكام معدلته جارية في اقطار الربع المسكون.

Tevfik-i rabbanî ve teyid-i sübhanî ile havza-i hükûmet-i tam ve daire-i adalet-i âmlarında münderic olan memâlik-i fethiyet-ül-eknaflarında mütemekkin ve ekalim-i vesiat-ül-etraflarında mutavattın olan tavaif-i enam ve kabâil-i havas ve avâmın kurâ ve emsarda ve eknaf ve aktarda medâr-ı maaşları ve menât-ı intifa ve intiaşları olan arazi ve dıyâ ve buk'a-i tasarruflarında olan bizâları tafsil olunup öşriyye midir, haraciyye midir ? tasarruf edenlerin mülkleri midir ? değil midir keşif ve beyan olunmadığı ecilden şerh ve tafsil ve tefsir ve tekmil olunur ki bilâd-ı islâmiyyede olan arazi, muktazây-ı şeriat-i şerife üzere üç kısımdır.

Bir kısmı *arz-ı öşri*'dir ki hiyn-i fethte ehl-i islama temlik olunmuştur; yahut kablelfeth ehl-i islâma gelip (müslüman olup) yerleri ellerinde ibka kılınmıştır; bu kısım sahiplerinin mülkleridir sâir malları gibi nice dilerler ise tasarruf ederler. Ehl-i islâm üzerlerine ibtida haraç vaz'ı nâ meşrû olmağın öşür vaz'olunmuştur ki ekerler ve biçerler, hasıl olan gallenin öşründen gayri asla bir habbe alınmaz; anı dahi kendûler fikara ve mesâkine verirler sipahtan ve gayriden asla ferde helâl değildir; *arz-ı Hicaz* ve *arz-ı Basra* böyledir.

Bir kısmı dahi *arz-ı haraciyye*'dir ki hiyn-i fethte keferenin ellerinde mukarrer kılınıp kendûlere temlik kılınıp üzerlerine hasıllarından öşür yahut süb'u veya muhassal nısfınadek arzın tahammülüne göre *harâc-ı mukaseme*[5] vaz'olunup yılda bir miktar akça dahi *harac-ı muvazzafa*[6] vaz'olunmuştur ki bu kısım dahi sahiplerinin mülk-i sahihleridir. Bey'i, şiraya ve sair envâ-ı tasarrufata kadirdirler. İştira edenler dahi vech-i meşrû üzere ekerler ve biçerler, harâc-ı mukasemesini, harâc-ı muvazzafını eda ederler; ehl-i islâm iştira etseler dahi kefereden alına gelen haraçları sâkıt olmaz ; bî kusur eda ederler; eğer ehl-i islâma ibtida haraç vaz'olunmak meşrû değildir, amma ibkaen alınmak meşrûdur; mutasarrıf olanlar eğer ehl-i zimmettir, eğer ehl-i islâmdır madam ki ellerinde olan yerleri ziraat ve haraset edip tatil eylemiyeler asla dahl ve taarruz olunmaz, nice dilerse tasarruf ederler fevt olduktan sonra sair emval ve emlâkleri gibi vereselerine intikal eder; sivâd-ı Irak arazisi böyledir. Kütüb-i şer'iyyede mastur ve meşhur olan arazi bu iki kısımdır.

[5] *Harac-ı mukaseme*; mahsulden alınan öşürdür.
[6] *Harac-ı muvazzafa*; emlâk vergisi veya çift akçesidir.

Amma bir kısmı dahi vardır ki ne arazi-i öşriyye ve ne vechi şuru üzere haraciyyedir; ana *arz-ı memleket* derler; aslı haraciyyedir, lâkin sahiplerine temlik olunduğu takdirce fevt olup verese-i kesire mâbeyinlerinde taksim olunmak emr-i asîr olup her birine bir cüz'i kıta[7] değüp her birinin hissesine göre haraçları tevzi ve tayin olunmakta kemal-i suûbet ve işkâl olup belki âdete muhalif olmağın rekabe-i arz beytülmal-i müslimin için alıkonulup reayaya *icâre-i faside* tarikiyle verilip ziraat ve haraset edip bağ ve bahçe ve bostan edip hasıl olandan harâc-ı mukasemesini ve harac-i muvazzafını vermek emrolunmuştur. Sivad-ı Irak'ın arzı bazı eimme-i din mezhebinde bu kabildendir.

Vilâyet-i Rumeli ve öte yakada vâki eyâletlerin amme-i arzı dahi bu üslûb-ı mergup üzere *arz-ı memleket*'tir ki *arz-ı mirî* demekle maruftur; reayanın mülkleri değildir, miktarı nâmalûm icare-i faside tarikiyle tasarruf edip ve ziraat ve heraset ve sair vücuh (ile) istimâl edip (öşr) adına harâc-ı mukasemesini ve çift akçesi namına harac-ı muvazzafını verip mademki tatil etmeyip vücuh-ı merkum üzere tamir (îmar) edip hukukunu eda eyliye asla bir kimesne dahl ve taarruz eylemeyip fevt oluncayadek nice diyarlarına tasarruf ederler. Fevt olduktan sonra oğulları kendulerin makamlarına kaim olup tafsil-i mezbur üzere tasarruf ederler. Oğulları kalmayıp kızları, karındaşları kalsa, il verdüği tapu ile anlara verilir; anlar dahi minval-i meşrû üzere tasarruf ederler, şöyle ki :

Mezburların biri tasarrufunda olan yeri üç yıla tatil eylese şer' ile elinden alınıp ahara tapuya verilir; bunların her birisi vücûh-ı merkume muhalif tasarrufuna kadir değildir; bey'leri ve şirâları

[7] Kıt'a; bir dönümden az olan araziye verilen isim.

ve sair vücuh ile temlikleri ve vakfetmeleri cemian bâtıldır; Anadolu yakasında ve Rumelinde olan amme-i arazinin emn ü âmine mûtad ve imaret-i arzı zürû ve kürum (ve) gars-i eşcar ve cinana müştemil ve nevahi ve kura ve büldanın imareti insana menût ve müntavi olup lâkin cemi-i arazi kaç kısım üzere olduğu bu ânedek sebt ve tahrir olunmadığı ecilden bu abd-i ahkar Avni Ömer bi-inayet-i rabbihi'l-ekber tahririne tasaddi etti; mercûdur ki kusurı mâzur ve damen-i afv ve kerem ile mestur buyurula.

ŞURÛ KERDEN-İ RİSALE

Pes bu makale kuvve-i kahire-i Osmaniyye ve azamet ve şevket-i hakaniyye muhit olduğu memâlikte vâki olan bilâd ve kılâ ve kura ve mezâri ve sair vücuh-ı arâzinin aksâm-ı tasarrufat ve bazı ıstılahatı beyanındadır.

Umumen memâlik-i mahrusada vâki olan bilâd ve kılâ ve mezâri ve kura yirmi beş kısım olmuştur.

HASLAR

Evvelâ bir kısmı *havass-ı hümâyun*'dur ki mirî canibinden zabtolunur; bunlar îlâmı malûm ve tahsili hasıl olmağın tafsil olunmadı.

Bir kısım dahi *havass-ı vezir* ve vüzerâ-i izam ve mîr-i mîrân-ı kiram ve ümera ve defterdâran ve âyan-ı divan-ı âlişandır.

Bir kısmı dahi cihet-i levazımları için bazı sultanlara tayin olunan havastır ki anlara *paşmaklık* dahi derler. Eyle (öyle) olsa has demekten murad budur ki mansıbta oldukça mutasarrıf olanlara mahsus olur; yani erbab-ı menâsıb için tayin ve tebyin olunmuş icmallü haslar vardır; kalil ve kesir herkes mansıbı zamanında kendü haslarına mutasarrıf olur; hatta birisine halel vaki olsa yerine kangi mansûb olursa ol haslar ana intikal eder; amma *paşmaklık* ıtlâk olunan haslar böyle değildir; zira sultanlar erbab-ı menasıb gibi azl ve nasp kabul eylemezler; belki kayd-ı hayatta olduklarınca ol haslar tasarrufunda olur, sair havass-ı ehl-i menasıb gibi mahsus olup birbirine intikal eylemez; hatta birisi haslarından müstağniye olsa ekseriya ol hasları havass-ı hümâyuna ilhak olunur.

MÂLİKÂNE

Bir kısmı dahi budur ki *malikâne*'dir ki bazı sultanlara ve atebe-i aliyyeye müstahik olanlara ve boy beylerine ve bazı memleket erlerine hizmet ve liyakatlerine göre tevcih ve temlik olunup selâtin-i maziyedir, mûcibince halen saadetlu pâdişah-ı âlem-penah hazretlerinden ellerinde nişan-ı hümâyunları ve mülknâme vardır; hemen mülk-i mevruslarına gider (Milk-i mevrusları gibidir); isterlerse mülkiyet üzere tasarrufederler ve dilerse ahara bey' ederler ve hibe veyahut vakfederler; neslen bâde neslin tâ silsileleri münkati veyahut ref'ine hükm-i şerif sâdır olmadıkça mülkiyet tariki üzere tasarruf ederler; minbaad mukabelesinde hizmet teklif olunmamıştır.

Bir kısmı dahi *Rum eyâleti*'nde vâki olan malikânedir; *Amasya* ve *Sivas* eknafı ki *vilâyet-i Rum* demekle maruftur; yedi pare sancaktır [8] ol sancakların bazı ahvali dahi vardır Meselâ harâc-ı muvazzafından (yani çift akçasından) gayri hububattan vesair gallatından ikişer öşür alınıp birine *öşr-i dîvânî* derler, sipahi taifesi (tımarlı sipahi) alur ve birine *öşr-i mâlikâne* derler eshâb-ı evkaf ve emlâk alırlar; sebep bu değildir ki diyar-ı mezburun arazisi kaviyye olup harac-ı mukasemesi hums olunup nısfı bir taifeye tayin olunmuş ola; ol asla meşrû değildir; belki aslı budur ki ol diyarın hiyn-i fetihte, ehli yerlerinde mukarrer kılınıp sair memâlik-i mahmiye ehli gibi reislerine cizye darbolunup arzlarına harâc-ı muvazzafı ve harâc-ı mukasemesi vaz'olunup kendulere temlik olunmayıp beytülmal-i müslimin ifraz olunduktan sonra rekabat-ı arazi nahiye (mahiye) bazı âyana temlik olunup lâkin Rumelinde bazı vüzera ve âyana temlik olunan gibi haraçları ve sair hukukı ile temlik olunmayıp belki mâlik olanlar harâc-ı muvazzafını ve harâc-ı mukasemesini beyti harâca vermek üzere temlik olunup mezkûrlar dahi çokluk yerleri bizzat tamir ve istiglâl etmek müteassir ve müteazzir belki âdeta müstahil olmağın her biri mülkü olan nahiyeleri evvelden tasarruf eden reâyadan (köylüden) ve gayriden bazı taifeye icare tarikiyle virür; her biri elinde olan yeri ekip, biçip harâc-ı muvazzaf ve harâc-ı mukasemesini sipahiye verdikten sonra hububattan ve bağ ve bağçe ve bostandan hasıl olan gallâtın öşrünü dahi *icare-i arz*

[8] *Eyalet-i Rum* denilen Sivas eyaleti o tarihteki teşkîlâtta *Sivas*, *Amasya*, *Çorum*, *Bozok*, *Divriği*, *Arapkir* isimleriyle yedi sancaktan müteşekkil bir vilâyetti.

deyû mâlikerine vermek üzere terazi ile akdedip tarafeynden bunun üzerine tasarruf ve teamül olunup mürür-ı zaman ile malikler ve mutasarrıf olanlar fevt olup eben an cedd'in ihtiyar ettikleri üslûbı ve ol resimleri halefleri kabul edip anın üzerine müstemid ve müstemir olmuşlardır. *Öşr-i malikâne* dedikleri budur ki bu takdirce eyâlet-i mezburede olan cemi-i arazinin nısfı havas ve tımar ve nısf-ı aharı malikânedir ki eshab-ı evkaf ve emlâk tasarruf ederler; bunlara asla bir hizmet tayin olunmamıştır.

EVKAF

Bir kısmı dahi *evkaf*'dır ki bâdettemlik bazı kimesneler mülknâmeleri mûcibince mutasarrıf oldukları kura ve mezarii vakf eylemişlerdir; elân vakfiyyet üzere tasarruf olunur ; pes imdi bu makuleler dahi makbul-i pâdişah-ı zaman oldukça ile'l-inkiraz-id-devran şart-ı vâkıf mûcibince amel olunur.

ARPALIK

Bir kısmı dahi *arpalık*'dır ki bab-ı saadet ve rikâb-ı devlet ağalarına ve mirî kârhânelerde hizmet eden ehl-i hırefin başbuğlarına ve bazı serhad beylerine tayin olunmuştur ve lâkin bu dahi iki kısım üzerinedir; bir kısmı icmallüdür; sadr-ı kadimden arpalık bağlanmıştır, havass-ı ehl-i menasıb gibi birbirine intikal eder; bir kısmı dahi gayr-i mahsustur; yanı icmallü arpalık değildir, sonra bazı mahall-i himmet olan beylere ve beylerbeğilere verilü gelendir; o makuleler, yerine gelene verilmez belki aslına rücû eder ve kâh olur ki yine arpalığa lâyik ve müstahik bir kimseye verilir.

OCAKLIK

Ve bir kısmı ocaklık'tır ki hiyn-i fetihte bazı ümeraya hizmet ve itaatleri mukabelerinde berveçh-i te'bîd sancak ve has tarikiyle tevcih olunmuştur ki bu makulelere erbâb-ı divan ıstılahında *yurtluk* ve *ocaklık* derler; Kürdistan beyleri ve hâkimleri bu kabildendir; yine sancak îtibar olunur ; sair ümera gibi tabl u alem sahibleri gibidir ; selatîn-i selef ve haleften ellerinde nişân-ı hümâyunları (beratları) vardır ve temessükâtları mûcibince bunlar azl ve nasbı kabul eylemezler; amma bazı elviyenin sâir sancaklar gibi kurâ ve mezarînin mahsulâtı tahrir ve defter olunmuştur; içlerinde zeamet

ve timarları vardır; sefer-i hümâyun vâki oldukça zuama ve erbâb-ı tımarı ve alay beyleri ile kenduleri sancaklar gibi kangı eyâlete tâbiler ise beylerbeğleri ile maan sefere eşerler; bunlardan birisi fevt olsa veyahut eday-ı hizmet etmese yurdu ve ocağı olmağla sancağı ve hasları oğluna ve akrabasına verilir; hariçten kimseye virilü gelmemiştir; meğer ki evlâd ve akrabası münkariz ola; ol zamanda sancak tasarruf etmiş umur-dide kimseye verilür amma yurtluk ve ocaklık îtibarı olmaz; sair elviye gibi tasarruf olunur.

ZEAMET VE TİMARLAR

Bir kısmı dahi *zeamet* ve *timar*'dır ki erbâb-ı dîvana ve âda ile mukatele mukabelesindedir. Bazı dilvarına (belki divan ehline) tayin olunmuştur ki erbâb-ı divan âstâne-i adalet unvâna hizmet ve seferlerde serdâr-ı zafer-şiar olanlara mülâzemet edip yoklamada mevcud ve hizmet-i lâzımlarına vücut verirler. Bu taifenin maadasına *zuama ve erbâb-ı timar* derler; askerî dedikleri bu taifedir. Alay beyleri ve çeribaşıları vardır ki anlar dahi zeamet ve tımar tasarruf ederler, cümlesi memur oldukları hizmetlerinde dâim ve kaim oldukларınca zeamet ve tımarları tasarruflarında olur; bilâsebeb ellerinden alınıp ahara verilmez; hatta, birisi uğur-ı hümâyunda giriftar (esir) ve şehit veya fevt veya nâbedid olsa kanun vazʿolunmuştur, zeamet ve tımarları ol kanun üzere oğluna, oğlu yoksa ahara verilir.

TEKAÜD TİMARLARI

Bir kısmı *tekaüd*'dır ki yine zeamet ve timardan ifraz olunup uğur-ı pâdişahide envâ-ı hizmetleri sebkat eyledikten sonra marîz ve emekdar ve pir ve alil ve ihtiyar olup sefer-i hümâyundan iktidarları olmayanlara tevcih olunup kayd-ı hayat oldukларınca duaya müdavemet ederler idi; halâ ref'i ferman olundu.

Yeniçeri ocağından, piyade yiğitlerine tayin olan on dört zeamettir; berveçh-i tekaüd ocakta emekdar ve ihtiyar olanlara verilip onlar dahi subh-ü şamda devam-ı devlet-i pâdişahiye dua ederler.

YURTLUK TİMARLAR

Ve bir kısmı dahi itaat ve hizmetleri mukabelesinde bazı aşiret beylerine tayin olunmuştur ki bunlar kavim ve kabile sahipleridir; sair ümera gibi timar ve aşiretlerine vali hâkimlerdir; yani timar

ve aşiretlerinin rüsum-ı riayetleri (raiyyetleri) ve cürüm ve cinayetler ve te'dibe müteallik siyasetleri min küll-il-vücuh bunlara mahsustur ve lâkin bunlar tabl u alem sahibi değildirler; belki zuama makamındadır; kangı sancağa tabiler ise sancak beyleri ile maan sefer eşerler, amma zeamet ve timarları yurtluk ve ocaklık hükmündedir; birisi fevt olsa yahut edâ-i hizmet etmese timarı ile mir aşiretliği oğluna ve akrabasına verilür; madam ki emlâk ve akrabası münkariz olmaya ahara verilmek hilâf-ı kanundur.

MALİKÂNE TIMARLAR

Ve bir kısmı dahi eshabına *mâlikâne* tarikiyle timar verilmiştir; cebelü eştirmek şartiyle mutasarrıf olunur; ol minval üzere ellerinde berevat ve temessükleri vardır; sefer-i hümâyun vâki oldukça her timara ne mikdar cebelü tayin olunmuş ise ana göre cebelülerin eşdirirler; zira bu makule timarlara *mülk eşkincilü* derler; malilkâne rayihası olmağla binefsihi eshabına hizmet tekellüf (teklif) olmamıştır; hatta cebelüleri dahi varmasa zecren leh ancak timarlarının birer yıllık mahsulü mirî canibinden zabt olunur; sair zeamet ve tımar gibi ellerinden alınıp ahara verilmez ve fevt olduklarında tımarları oğullarına verilip oğulları olmasa zükur ve inastan sair varislerine intikal eder; anlar dahi cebelülarin eşdirirler.

MÜNAVEBE TİMARLARI

Bir kısmı dahi *münavebe* tarikiyle timara kaydolunmuştur; sair erbâb-ı timar gibi ellerinde beratları vardır. Bu makule tımarlara *kâr nevbet* dahi derler. Defter-i icmal-i sultanîde kaç nefer bağlanmış ise berveçh-i iştirak tasarruf ederler; sefer-i hümâyun vaki oldukça nevbet ile eşerler ve kanun, kendüleri gitmektir; zira bunlara cebelü ferman olunmamıştır. Bunlardan birisi fevt olsa timarı oğluna, oğlu oğluna yahut eda-i hizmet etmese ahara verilir; eğer babalarından kalmış timar ise karındaşına, dahi verilü gelmiştir, kanun-ı mukarrerdir,

[9] Buna "be-nevbet timar,, da denilirdi.

RUMELİDEKİ GERİ HİZMET VE AKINCI TIMARLARI

Ve bir kısmı dahi *müsellem* ve *yörük* ve *piyade* ve *çingene* ve *akıncı* beylerine ve *toyca* beylerine tayin olunmuştur ki her birinin icmallü timarları ve zeametleri vardır; arpalık hükmündedir, her kim mansub olursa ana intikal eder. Sâir ümera gibi her biri kendüye mahsus olan taifeye vali hâkimlerdir ve lâkin bunlar dahi zuama hükmündedir; tabl u alem sahibi değillerdir ve *toyca* dedikleri kimesneler akıncı taifesinin çeribaşıları makamındadır; anların dahi arpalık hükmünde icmallü timarları vardır; hizmet ve sefer vaki oldukça tavaif-i mezbureyi agâh ve tenbih edip beyleri (akıncı beyleri) cemiyet eylediği mahalle sürüp götürürler ve memur olduğu hizmeti ederler; bunlardan birisi fevt olsa timarı ile toycalığı hizmetine kadir oğlu var ise oğluna oğlu olmasa yahut edâ-i hizmet etmese akıncı taifesinden iş görmüş bir ihtiyar kimesneye veyahut ayakta (açıkta) kalmış toyca oğullarından bir müstahikkına verilir.

Vilâyet-i Rumelinde vaki olan *Ofcabolu, Tanrı-dağı, Selânik, Kocacık, Naldöken*[10] ve *Müselleman, Kızılca Müselleman, Çirmen, Çingene, muaf müselleman-ı Vize* cümlesi bin on dokuz ocaktır, defter-i pâdişahîde yörük ve müsellem kaydolunanların otuz neferi bir ocak beş neferi be-nevbet eşkinci cümlesi bin on dokuz ocak değildir, belki ancak tâife-i müselleman-ı Rumeli bin on dokuz ocaktır; Rumelinde olan yörük taifesi bin iki yüz doksan ocaktır ki müselleman ve yörükân cem'an iki bin üçyüz dokuz ocaktır; yirmi beş neferi yamak olup [11] sefer-i hümâyun oldukda nevbetli eşkinci yamaklarından avârız-ı divaniye mukabelesinde ellişer akçe alıp sefer ederler, sefer olmadığı zamanda almazlar[12]. Be-nevbet eşen eşkincileri sefer eşdikleri sene âdet-i eğnam vermezler; bu taife şöyle ki seferlerde sipahi dahi olursa yine yörüklükten halas olmazlar.

Umumen müsellemlere birer çiftlik mikdarı yer verilmiştir[13].

[10] Rumeli'deki bu Ofcabolu ve diğer dört mıntakada Osmanlı devletinin geri hizmetlerinde kullanılan yörükler vardı.

[11] Gerek yörük ve gerek müsellemlerin otuzu bir ocak olup hizmet zamanında içlerinden nöbetli olan beş kişi hizmete giderdi. Hizmete gidene *eşkinci* ve kalan yirmi beş kişiye *yamak* denilirdi.

[12] Bu elli akçe harçlık verme usulü, Düzme Mustafa denilen Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi vak'asında ihdas edilmiştir. Ordunun geri hizmetinde kullanılırlardı; bunlar yaya sınıfından idiler.

[13] Bir çiftlik, münbit arazide seksen orta arazide yüz ve aşağı yerlerde yani kıraç yerlerde yüzeli dönüm olarak kabul edilmiştir.

Çiftlikte hâsıl olan kendü terekesinin öşür ve resmi timara kaydedilmiştir. Nevbetlüsi ol timarın mahsulünü alıp sefere giderler; bu makule hizmetlerde[14] istihdam olunurlar; bu zikrolunan hizmetler bunlar ile görülüp zuama ve erbâb-ı tımara ancak cenk ve kıtal hizmeti teklif olunurdu; bir kaç zamandan beru bedelleri alınıp sefer hizmetine gitmezler.

ANADOLU'DAKİ GERİ HİZMET TİMARLARI

Anadolu'da dahi *piyade* ve *müsellem* taifesi var idi ki cümle sefer eşerler; nebvetlüsü altı bin dokuz yüz nefer olup yamakları ile yirmi altı bin beşyüz nefer idi; zikrolunan piyade ve müsellem taifesinin nevbetlüsü olanları sefere ihrac edip top çekmek ve yol ayrıltmak ve zahire götürmekte hizmet ederlerdi; Rumelide olduğu üzere bunların dahi müsellem ocağının çiftliği olup hâsıl olan terekenin öşür ve resmini ol ocakta nevbetlü olan yaya ve müsellem [alup] sefer hizmetin eda eder idi; şimdiki halde yaya ve müsellem taifesi refolunup Anadolu'da olanların cümlesi reaya kaydolunmuştur[15] ve çiftlikleri zeamet ve tımara bağlanıp bâlâda tahrir olunduğu üzere yeniçeri ocağından olan on dört nefere oturak (tekaüd) yaya beyliği verilip maadası zemat ve timara kaydolunup kaptan paşa ile derya seferine memurlardır.

CANBÂZ VE GARİB YERLER

Bunlardan maada bin iki yüz seksen nefer *canbazân* ve *garibân* taifesi dahi vardır ki anların dahi on neferde bir neferi sefer nevbeti hizmetin eda edip; yüz yirmi sekiz nefer sefer eşerlerdi; halen anlar dahi mefsup olup zeamet ve timar kaydolunmuştur; aslı tafsili üzere defterhâne-i âmirede mastur ve mukayyettir[16].

[14] Hizmetleri saymıyor ; fakat daha aşağıda kale muhafazası hizmetlerinden sonra gelen kısımda bunların hizmetleri hakkında tafsilât vardır.

[15] XVI. asır sonlarına doğru kaldırılmıştır.

[16] *Canbazlar* ve *garibler* de seferlerde ve lüzumu halinde Osmanlı devletinin geri hizmetlerinde bulunan bir teşekkül olup hem *Rumeli* ve hem de *Annadolu*'da garnizon halinde bulunmuşlardır. On kişi bir ocak itibar edilip hizmet zamanında içlerinden nöbetle biri eşkinci olurdu. Kendilerine mahsus kanunları vardı. Hizmete gidene diğer dokuz kişi elli akçe harçlık verirlerdi. Bunlar konar, göçer yörük taifesinden idiler. XVI. asır sonunda lağvedilmiştir.

VOYNUK BEYLERİ VE ÇERİBAŞILARI TİMARLARI

Ve bir kısmı dahi *voynuk* taifesinin beylerine ve çeribaşılarına tayin olunmuştur ki müsellem ve yörük beyleri gibi her birisinin muayyen icmalli zeamet ve timarları vardır, arpalık hükmündedir; yollu yolunca birbirine intikal eder ve zikrolunan voynuk taifesi memnû (mefruz) ül kalem ve maktû ül kademdir. Bedavaları ve cürüm ve cinayetleri te'dibe müteallik olan siyasetleri beylerinin ve çeribaşılarınındır. Zira umumen voynukan iki bölüktür. Bir bölüğü hassa ve bir bölüğü âmmedir; öyle olsa hassasına beyleri ve ammesine çeribaşıları hükmeder. Pes imdi bunların beyleri ve çeribaşıları hizmetlerinde dâim ve kaim olduklarınca zeamet ve timarları ellerinden alınıp âhara verilmez belki kayd-ı hayat olduklarınca tasarruf ederler.

Çeribaşıların hizmetleri budur ki her çeribaşı zîr-i destinde olan voynuklardan nebvetlisini ihraç edip âsitâne-i saadete sürüp getürürler; her sene çayır zamanında hassa atlara ve çayırlara hizmet ettirirler; bunlardan birisi fevt olsa eda-i hizmet etmese tımarı ile çeribaşılığı yine ahur halkından (hasahır — ıstabl-ı âmire) ulûfesine bedel yolu ile bir kimseye verilir. Hariçten kimseye veya oğluna verilmez ve verilegelmemiştir ve bunlara sair zuema ve erbâb-ı timar gibi sefer hizmeti teklif olunmamıştır; zira bunlar ıstabl-ı âmireye müteallikdir; sefer ve hizmetleri pâdişah-ı âlem penah hazretlerine râcidir.

YUND OCAKLAR VE SAİREYE MAHSUS TİMARLAR

Bir kısmı dahi yine ıstabl-i âmireye müteallik bazı hizmet için tayin olunup hizmetleri mukabelesinde timar tariki üzere tevcih olunmuştur ki memâlik-i mahrusada câbeca mirî yund ocakları ve ahırları ve hassa çayırlar ve taylar ağaları ve bölük başıları ve korucu ve göreci ve taycı ve yund oğlanları tayin olunmuştur ve lâkin bunlar iki bölüktür. Bir bölüğü timar iledir ki anlar bölükbaşıları ve yund oğlanlarıdır; timarları arpalık hükmündedir, minbaad tebdil ve tagyir olunmaz kendulere mahsustur, yollu yolunca birbirine intikal eder. Ve bir bölüğü muafiyetlidir ki anlar korucu ve göreci ve taycıdır hizmetleri mukabelesinde tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemlerdir; her ocağa ne mikdar nefer tayin olunmuş ise her taife ocaklarının yundların ve tayların ve ahırların görüp gözedirler

ve görelerin ıslah edip terbiye ederler; kemalini bulup sonra taylar ağası olanlar kabzedip ıstabl-ı âmireye teslim ederler.

TIMARLI KAL'A MUHAFIZLARI

Bir kısmı dahi umumen memâlik-i mahrusada olan kıla'ın hıfz ve hademesine (hizmetine olmalı) tayin olunmuştur ki her kalenin cephanesi ve top ve tüfengi ve yarağ ve yatı ve dizdar ve kethüda ve neferatı vardır ki leyl-ü nehar hizmetleri muhafaza-i kaledir ve bazı mirî hizmetinde dahi istihdam olunurlar bu taifeye *hisareri* derler ve dizdar ve kethüda ve sairinin tayin olunmuş icmallü timarları vardır *gedik* îtibar olunmuştur, hemen arpalık gibidir; hizmetlerinde daim ve kaim ve hıfz-ı kal'aya müdavim olduklarınca timar ve gedikleri bilâsebeb ellerinden alınıp ahara verilmez; şöyle ki içlerinden bir gedik mahlûl olsa tımarı ile gedüğü müstahik oğlu varsa oğluna ve illâ yine kal'a mülâzımlarından ol gediğin fenninde mahir ve hizmetine kadir bir kimesneye verilir; bunların azl ve nasbı ve zabt u rabtı kal'a dizdarına mahsustur; mûcibince amel olunur.

MÜSELLEM TIMARLARI

Ve bir kısmı dahi *müselleman* taifesine tayin olunup her beş nefere bir ocak îtibar olunmuştur. Yani müsellman taifesi ne miktar ocak ise her ocağın bir tımarı ve ol timar ile beş nefer benevbet sefer eşer müsellemi vardır; timar-ı mezburı berveçh-i iştirak zabtederler; sefer-i hümâyun vaki oldukça nevbetle eşerler. Bunların sefer-i hümâyunda hizmetleri toplar üzerindedir; ve top çeken gâv ve camusları hıfz ve heraset ederler ve topların alât ve esbabını görüp gözedirler ve kale muhasarasında metris yollarında ve bazı kemingâhların hıfz etmek ve topları bir mevziden bir mevzie nakletmek ve asker mürur etmek için bazı derbendlerin sâb ve senkistan mahallerin tathir ve tevsi etmek hep bunların yoludur ve hizmetleridir; bunlardan birisi fevt olsa tımarı oğluna verilir; oğlu olmasa yahut eda-i hizmet etmese hariçten kimseye verilmez, belki beylerbeği arzı mûcibince yine müsellem oğullarından bir müstahıkka verilir.

HASSA AV KUŞÇULARI TIMARI

Ve bir kısmı dahi *hassa doğancı ve şahinci* ve *atmacacı* taifesine tayin olunmuştur ki timar tariki üzere tasarruf olunur; bunların sair timar gibi ellerinde beratleri vardır ve bunlar iki bölüktür. Bir bölüğü timar ile ve bir bölüğü çiftlik ve *baştına*[17] tasarruf edip muafiyetledir ve ekser *çiftlik* ve baştınaları olduğu mahalde sakinlerdir ve her nahiyede birer doğancı başı tayin olunmuştur ki anların dahi arpalık hükmünde zeamet ve timarları vardır ki taife-i mezburenin zabt u rabtı anlara sipariş olunmuştur, ve tımarı olanlar dahi iki bölüktür bir bölüğü *götürücü* ve bir bölüğü *görenceci* (gürencci)dir; bu iki taife her sene *ülüş* zamanında doğancı başılariyle maan südde-i saadete gelip münavebe tariki üzere bazhâne-i sultanîde götürücülük ve görüncecilik hizmetini ederler; bunlardan birisinin tımarı mahlul olsa baz ve şahbaz ilminde mahir ve hizmete kadir oğlu var ise oğluna oğlu olmasa yahut eda-i hizmet etmese bazhane mülâzımlarından bir üstat doğancıya verilir.

Bâdehu muafiyetle olanlar dahi iki bölüktür bir bölüğü *yuvacı* ve *yavrucu* ve bir bölüğü *avcı*'dır ki memâlik-i mahrusada câbecâ bazı kühistan ve sâb ve senkistan mahallerde hassa çakır ve şahin ve atmaca aşiyanları vardır ki yuvacı ve yavrucu olanlar ol aşiyanları hıfz ve heraset ederler, yavru zamanı geldikte hariçten kimesneleri ve bazı rai ve hattabları ol âşiyanlar olduğu havaliden men ve defederler; tâ ol yavrular tahsil-i perr ü bâl edip kabil-i pervaz oluncayadek leyl-ü nehar görüp gözedirler; bâdehû yavruyu âşiyanelerinden ihraç edip terbiyet-i talim بفتریه davet ederler; ülüş zamanı oldukta anlar dahi doğancı başıları ile maan der-i devlete gelirler ve ol yavruları ağalarına teslim edip yoklanurlar ve avcı olan kimesneler dahi bezl-i makdur edip bazı mahallerde damlar (tuzaklar) vaz'edip sayyadlık ederler; anlar dahi yuvacı ve yavrucu gibi doğancıbaşıları ile maan atebe-i ulyaya gelip şikâr eyledikleri bâz ve şahbazları ağalarına teslim edip tezkire alırlar; bunların azl ve nasbı çakırcı başıya mahsustur; timar ve gedikleri mir-i miran ve cânib-i divân-ı âlî şandan verilü gelmemiştir belki çakırcı başının tezkiresi mûcibince amel olunur ve ellerine bervât-ı hümâyun verilir.

[17] Baştınanın tarif daha aşağıdadır.

ESHAB-I DEREK (DÎDEBANLAR) TIMARI

Ve bir kısmı dahi umumen mamâlik-i mahrusada vaki olan derbendlerin ve bazı mevazi-i mahsusa-i mahfuzanun müstahfızlarına tayin olunmuştur ki timar tariki üzere tasarruf olunur; amma yurtluk ve ocaklık hükmündedir; fakat taife-i mezbureye mahsustur. Bu taife eshabına *derek* derler, her birisinin icmallü timarları vardır ve bunlar dahi iki bölüktür; bir bölüğü tımar iledir ki tayin olundukları derbenleri ve hatar-nâk mahalleri, yarar adamları ile hıfz ve heraset ederler ve ebnâ-i sebile delil ve rehber olup selâmetine çıkarlar (selâmete çıkarırlar) hatta derbendleri içinde âyende ve revendenin başlarına bir hal gelse veya dabbeleri bî-mecal olup akşam irişse muin ve zahir olup selâmete varınca yarar adamlar koşarlar ve erbab (esbab) ve eskal ve mallarına zarar ve ziyan irgürmeyüp kendü davarlariyle şenliğe ulaştırurlar; şöyle ki ihmal ve tekâsülleri sebebiyle ol dîde-ban oldukları derbend içinde ebnâ-i sebilin ahmal ve eskal ve erzak ve emvalinden bir nesneleri zâyi ve magsub olsa tazmin ettirirler. Kadim-ül-eyyamdan şart ve iltizamları bu minval üzeredir ve beratlarında dahi veçh-i meşruh üzere tasrih olunmuştur ve bu hizmet mukabelesinde bunlar azl ve nasb kabul eylemezler; meğer ki hiyanetleri zâhir ola; hatta birisi fevt olsa veyahut edâ-i hizmet etmese timarı ile dirliği oğluna ve akrabasına verilir hariçten kimesneye verilü gelmemiştir.

DERBENDCİ TIMARLARI

Bir kısmı dahi muafiyetlidir ki asıl *derbendci* dedikleri bu taifedir ki memerr-i nasb olup mahuf ve muhatara olan mahallerde sakin ve mutavattın olup kalmışlardır; bunlar dahi *eshab-ı derek* gibi ayende ve revendeyi muhafaza edip kondururlar ve göçürürler ve tayin oldundukları derbendlerin hudutları dahilinde vaki olan sâb ve senkistan mahalleri tevsi ve tathir ve müşkil-ül-ubur evdiye (vadiler) ve cüsur-ı muhalefeyi (mahufeyi) termim ve tamir ederler ve bunlarda *tabl* itibar vardır. Kadim-ül-eyyamdan otuz nefere bir tabl ferman olunmuştur ki dideban oldukları mahaller tahammül mesafesine göre tabl-ı vâhid miktarı ise otuz nefer; dahi ziyade ana göre itibar olunur. Ol otuz nefer kimesne münavebe tariki ile derbendleri içinde eşkiya ve kutâ-üt-tarik bazı keminġâhları olan mahallerde alât-ı harp ile durup darb-ı tabl edip ebna-i sebili mahall-i selâmete

irgörürler. Hizmet-i muhafazat ve mümaresetlerinde daim ve kaim oldukça *avârız-ı divaniyye* ve *tekâlif-i örfiyye*'den muaf ve müsellemdirler.

ATÇEKENLERİN TİMARLARI

Bir kısmı dahi şol mezâridir ki *Esb-keşan* taifesine yurtluk ve ocaklık tariki ile tayin olunmuştur ki bunlar vilâyet-i Karaman'da *Konya* sancağına tabi *Turgut* ve *Eski-il* ile *Bayburt* nahiyelerinde sakinler olup *at çeken* taifesi demekle marufturlar. Bunlar kablelfeth haymana taifesinden olup ziraat ve herasete mail olmadıkları eclden kendülere at akçesi vaz' olunmuştur; ol mukabilde taife-i mezbûre *resm-i çift* ve *bennak* ve kendülere yurd yapılan yerlerin öşürlerinden affolunup hatta *avarız* vermek dahi ref olunmuştur. Mîrî canibine hemen at akçesi ve *resm-i ganem* ve *resm-i arûs* ve *cürüm* ve *cinayet* verirler. Sakin oldukları yurtları ve tayin olunan mezraaları kendulere mahsustur; kimesnenin medhali yoktur.

HIRİSTİYAN TIMARLARI

Bir kısmı dahi şol kura ve mezaridir ki serhadlerde bazı *malik* ve *keniz* (knez) *piremikür* (veya pirimikür) taifesine tayin olunmuştur[18]. Bunlar hiyn-i fethte vilâyetlerinin mirî hizmetini kabul edip her birisine ne miktar karye bahş olunmuş ise ol kura ahalisinin bunlar kethüdaları gibidir; mal-i miri tahsiline ve bazı sefer mühimmatı için reayaya ferman olunan hususı ihbar ve tevzi edip cem ve tahsilinde küllî muavenet ederler; hatta zir-i destlerinde olan kuradan bazı reaya darülharbe veya âhar diyara firar etseler yerine getirmeğe iltizam ve taahhüt eylemişlerdir ve bunlar dahi iki bölüktür bir bölüğü veçh-i meşruh üzere timar iledir ki anlar *malik* ve *keniz*'lerdir.

[18] *Sirem* ve *Pozaga* kanunnâmelerindeki kayda göre *knezler* nahiye ve *piremikür*'ler köy kethüdalarıdır. Pozaga kanunnâmesi şöyle diyor : "...Ol diyarda küffar içinde nahiye kethüdalarına *knaz* deyip köy kethüdalarına *piremikür* ve *tekliç* derler. Mezkûr knazlar memleket şenlendirip mâmûr eylemekte ve mal-i mirî cem'inde ve reayadan hukuk ve rüsum tahsilinde sây ü kifayeti olmağın mukaddema cümle hukuk ve rüsumdan muaf olagelip ve mezkûr *piremikür* ve *tekliç* dahi kendi köylerin şenletmekte ve köylerin reayasının hukuk ve rüsumun cem etmekte knazlara muavenet ve müzaherette bulundukları sebepten *sefer filorisi*, *hane filorisi* eda eyledikleriden sonra sair hukuk ve rüsumdan muaf olmak üzere kaydolundu. Sene 952 (Pozaga defteri, Numara 206).

Sair erbab-ı timar gibi ellerinde beratları vardır ve bir bölüğü muafiyetlidir ki anlara *piremikür* derler; ziraat ve haraset eyledikleri çiftlik ve baştınalarının hukuk ve rusumları ve kenduleri ve oğulları ve karındaşlarının cizye ve ispençeleri [19] hizmetleri mukabelesinde affolunup avarız-ı divaniyye ve sair tekâlif-i örfiyyeden muaf ve müsellemdir.

BAŞTINALAR

Ve bir kısmı dahi şol mezârîdir ki *baştına* îtibarı üzere *voynuk* taifesine tayin olunmuştur ki lisân-ı Türkîde baştına çiftlik demektir [20], ziraat ve haraset ederler; âşâr-ı şer'iyye ve rüsum-ı örfiyyelerinden muaf ve müsellemlerdir; baştınaları hangi karyenin hududunda ise minbaad sahib-i arzın ve gayrin medhali yoktur, öşür rüsumları kendülere mahsustur. Balâda zikrolunduğu üzere baştına beyleri ve çeribaşıları ve *lekatör*'leri [21] vardır ki zabt u rabtları anlara mahsustur ve bunlarda *gönder* îtibarı vardır nize (mızrak) mânasına, her çeribaşılık ne mikdar günder ise her günder üçer voynuk olup birisi asıl ikisi yamak kaydolunmuştur. Hizmet ve sefer vaki oldukça münavabe tariki ile her günder birer voynuk eşer ve nevbet ıtlak olunan adam (adama) üç yılda bir düşer; bunlar ıstabl-i âmire hizmeti için tayin olunmuştur; nöbetli olanları çeribaşıları ve lekatörleri ile her sene çayır zamanında der-i devlete gelip hassa atlara hizmet ederler; hizmetleri tamam olduktan sonra mirahur-ı kebîr ve sagîrden tezkire alırlar.

HÂTİME

Eğerçi im'ân-ı nazar olunsa bu makale erkamının nâme-i âmal gibi tesvid-i ibarat-ı sakim ile ru siyah ve muharririnin ceride-i âmali

[19] *Cizye*, başvergisi olup *ispence* de Hıristiyanlardan alınan çift resminin mukabilidir. Onun için arazi tahrir defterlerinde ve maliye kayıtlarında müslümanlar için çift ve gayr-i müslimler için ispenç vergisi yazılmıştır.

Bu vergi bülûğa ermiş ve çalışmağa müsait olan her gayri müslim erkekten alınırdı.

[20] İbarenin doğrusu baştına, lisan-ı türkîde çiftlik demektir olmalı. Osmanlı memleketlerinde verasetle müntakil çiftlik denilen yerlere Rumeli ve Bosna'da baştına derler; aslı islavca olup miras demektir; arazi tahririnde bunların bazıları filoriye bazısı haraca ve bazıları da ispençeye bağlanmıştır. Filoriye tabi olan baştınalara *filoriciyan* yerleri derler. Baştınalar mülk gibi alınıp satılmaz ise de evlâd ve akrabaya intikal ederdi.

[21] Lekatör, voynukların küçük zabiti olup bunun üstünde çeribaşı vardır.

gibi temhid-i istiâret-i akim ile pür tebahdır; amma vus'at-ı ahlâk-ı eshâb-ı keremden mütevakki ve füshat-ı erbab-ı neşimden mütezarrıdır ki sakatatına nâzır olup itiraz-ı (îrâz) ve hefevâtına bakıp îtiraz buyurmayalar; lehü'l-hamd bu risale alâ veçhi'l-îcal şâh-ı pâdişah-ı cihân ile merkum ve dua-i devam-ı ömr-i devlet-i şehinşah-ı zaman ile muanven ve mahtum oldu. Hak sübhanehu ve teâlâ vücud-ı şeriflerin âlâm ve âvarizden masun ve havadis-i dehr-i dunden me'mûn ede. Hakkalinsaf cüz'iyyat ve külliyyatta medar-ı nizam-ı âlem olan umur-ı din ve devlette malûm-ı saadetleri olmadık ahval yoktur.
